

EGY ÁLLAMESZME ETNOGENEZISE

Borsi-Kálmán Béla: *Elvetélt bizánci reneszánszból Nagy-Románia. Egy állameszme etnogenezise*

■ Mielőtt ezt a könyvet bemutatnánk, érdemes a szerzőről néhány szót ejteni, no nem az interneten is fellelhető száraz életrajzi adatokhoz hasonlókát, hanem olyasmit, ami a hivatalos életrajzokba, fülszövegekbe nem fér bele. Elsősorban azt érdemes tudni a Borsi nevet is felvevő Kálmán Béláról, hogy túl a kutató történelmi és egykori diplomata státusán egyúttal író is; amellet, hogy történelmet, vagyis tudományos szövegeket ír, a bellettrisztikai stílust részesíti előnyben, nagyra értékelt írói vénával. Mint a szépírói műfaj híve, sajátos, egyéni, amolyan „kálmánbélás” stílussal rendelkezik. Másrészt szükséges tudni azt is a szerzőről, hogy személyes műveltsége szerteágazó, valamint megvannak a „kedvenc” témái. Két ilyen nagy témakört lehet elkülöníteni, és mindkettőnek komoly életrajzi háttere is van. Az első ezek közül a magyar labdarúgás története vagy még pontosabban fogalmazva hanyatlástörténete – ez az érdeklődés annak tulajdonítható, hogy maga Borsi-Kálmán Béla is labdarúgó volt fiatalkorában, a Ferencváros keretében edzett, és egy negatív élmény következtében végül más pályát választott. A másik témája pedig a román történelemnek és kultúrának egységes rendszerként való megértése és megértetése, lévén ő maga is a trianoni békedöntés következtében

Romániába került területről Budapestre származott magyar kultúrember, aki diplomáciai szolgálatot is teljesített Bukarestben, és aki anyanyelvi szinten beszél románul. Ebbe a témába illeszkedik például a román geopolitikai gondolkodásról szóló könyve vagy jelen munkája, amely a fanarióta kort veszi górcső alá. Jobban mondva ennek bizonyos aspektusait. A kötet ugyanis nem annyira szintézis, mint tematikus tanulmánygyűjtemény, melynek továbbvitele, kutatási irányainak kiaknázása több szálon is lehetséges.

Annak ellenére, hogy a román fejedelemségek történetében a fanarióták kora több mint egy évszázadnyi időt ölelt fel, viszonylag elnagyolt információk jutnak el erről az időszakról a szélesebb közönséghez, és a rendszer természetét, illetve működését tárgyaló szakmunkák száma is meglehetősen korlátozott. Pedig az Isztambulnak manapság a Fenerbahcse labdarúgó csapatáról ismert Fener vagy Fanar negyedéből származó görög kereskedő-fejedelmek korszaka nem volt rövid. Moldvában 1711-ben kezdődött, Dimitrie Cantemir elűzését követően, Havasalföldön pedig 1716-ban, Constantin Brâncoveanu trónfosztásának és kivégzésének következtében. Ugyanakkor ez a korszak egyidejűleg ért véget a két fejedelemségben, a Tudor Vladimi-

rescu lázadásával egybeeső Heteria felkeléskíséreltet követően, ugyanis ekkorra válik az ébredő görög nacionalizmus nagyobb veszélyé az Oszmán Birodalom területi integritása számára, mint a román fejedelemségek esetleges hűtlensége.

Arra vonatkozóan, hogy a román történetírásban miért születik viszonylag kevés tanulmány a fanarióták korára vonatkozóan, azzal együtt, hogy relatív gazdag forrásanyag áll a kutatók rendelkezésére, és az is, ami megjelenik, napjainkig nem kap különösebben reklámot, a közelmúlt mainstream román történetírását meghatározó, mítoszépítő irányzatnak tudható be. Ha ennek leegyszerűsített kliséit nézzük, azt a képet kapjuk, miszerint a fanarióta kor igazából a román történelem sötét korszakainak egyike lett volna. A leegyszerűsített doktriner nézőpont szerint (ami természetesen nem azonos a román történetírás nagyjainak tudásával, inkább az érdeklődő tömegek irányába zajló kommunikáció egyszerűsített évtizedeken át ily módon) vannak jók, vagyis Constantin Brâncoveanu és Dimitrie Cantemir – afelett nagyvonalúan át lehet csúszni, hogy egymásnak ellenségei voltak –, valamint a tragikus sorsú felkelő, Tudor Vladimirescu – és a két időpont között húzódik meg a sötét kor. Ennek során különösebben pozitív hatások – a nemrégiben még szinte egyeduralkodó „hivatalos” szemlélet szerint – a román társadalmat nem érték, a fanarióta kort egyrészt a dolgozó, termelő lakosság féktelen kizsákmányolása, másrészt pedig a szultánnak való korlátlan alárendelődés következtében a külpolitikai mozgástér és a belpolitikai reformok terének teljes beszűkülése határozza meg. Röviden, sarkítva így lehetne összefog-

lalni az általános felfogást. Persze, magának az akadémiai történetírásnak terén a kép jóval árnyaltabb, Șerban Papacostea, Ștefan Lemni, Andrei Țetea, Toader Niccoară munkássága nagyrészt jól, ki-elégítő mértékben tárta fel a szóban forgó korszak gazdasági, társadalmi, antropológiai viszonyait. Sőt, teret nyert a román történelemfilozófiában az az irányzat is, mely szerint a fanarióták időszaka ugyan nem a román történelem aranykora, de mégis egyfajta modernizálással és modernitással járt együtt, még ha ez nem is a nyugatos, német és francia kulturális hatás következtében beindult modell, hanem egyfajta balkáni, görögös modernizáció. Borsi-Kálmán Béla könyve is, amennyiben valaha román fordításban is megjelenik, ezt az irányzatot fogja erősíteni. Sőt a szerző tovább megy, merész történelemszemléleti tézist fogalmaz meg: a fanarióta befolyás végső soron egyfajta nemzetépítésként, regionális integrációként is felfogható, egyfajta spontán, öntudatlan, de ugyanakkor viszonylag szerves görög kezdeményezésre történő ortodox-balkáni integrációnak, ami azonban derékba tört – a címben használt kifejezés szerint „elvetélt” – és másfajta, európai típusú nemzeti integráció ment végbe, mely 1918-ban Nagy-Románia megszületésében csúcsonyult ki. A szerző forrásokkal bizonyítja azt is, hogy a fanarióta adóterhek a lakosság mobilitását idézték elő, elsősorban külföldre, a Habsburg Birodalom területére – ez olyan eleme a térség történelmének, amit a társadalomtudósok ismernek, azonban a történetírás, még a magyar sem hangsúlyoz ki kellőképpen, szemben például a Monarchia fennállásának évtizedei alatt végbement mezőségi

románosodással. Természetesen ebben maga Borsi-Kálmán Béla sem merül el, hiszen e könyve jóval inkább eszmetörténeti, mint társadalomtörténeti vagy demográfiai munka. Ahogy a szerző ennek kapcsán fogalmaz: „Nem ennek a tanulmánynak a tárgya ama jelenség taglalása, hogy végső soron a fanarióta adóprés az egyik fő oka annak, hogy az Erdélyi Nagyfejedelemség és különösen a Temesi Bánság román lakossága jelentős mértékben megnőtt ebben az időszakban, alapvetően megváltoztatva e térség demográfiai arányait, ennél fogva bel- és kül-, valamint – hosszabb távon – nemzetpolitikai/nemzetépítési lehetőségeit is.” Egy külön tanulmányt lehetne szentelni Kálmán Béla pontos, lényegre törő és mégis, szóhasználatát tekintve is, élvezetes megfogalmazásainak, de amennyiben egyetlen bekezdésbe kellene sűríteni a könyv fő mondanivalóját, erre az alábbi következtetését emelném ki: „Egy óvatos konklúzió: a román diplomácia és politikacsinalás egyik bölcsője Konstantinápolyban ringott, és hármas összefonódás: az elitek szintjén, a török-fanarióta rendszer szorításában kialakult túlélési/manőverezési készség és intuitív képesség; társadalomtörténetileg: polgári érdekű városlakó aromán (kis részben: bolgár, macedo-szláv, továbbá albán) rétegek állandó és folytonos/folyamatos bevándorlása a Balkán-félszigetről; politikailag és eszmetörténetileg: az erdélyi román intelligencia jeles képviselői által kidolgozott és általuk a Kárpátokon túl is elterjesztett dáciai román őshonosság tana révén sikeres román befogadó- és integrálóképesség – s végül, de nem utolsósorban: kivételesen kedvező, ismétlődő geostratégiai csillagállás(ok) (végjeredménye.”

A *Geopolitikai Szemle* 2019. 2. számában a recenzens, Tóth Sándor geotörténeti műként is értékeli Borsi-Kálmán Béla e kötetét. Ugyanakkor elsősorban történeti, még hozzá nemzet- és néptörténeti munka, melynek egyik erőssége az, hogy a Dunától északra található román népet és nemzet fejlődéstörténetét nem különíti el a Dunától délre található balkáni román diaszpórakétól, hanem azokkal egy-egy eszéként kezeli, sok esetben élve a nyelvi elemzés eszközeivel is. Gazdag forrásanyaggal dolgozik, mind nyugati – francia és német –, mind pedig magyar és román forrásokkal is. Különösen terjedelmesen idéz olykor néhány szerzőt, főleg Lidia Coțovanu 2014-ben francia nyelven megjelent tanulmányát, mely a románság észak-dél irányú migrációs folyamatairól szól. Amellett azonban a „klasszikus” román történetírás nagyjainak munkássága ismeretéről is bőven tanúbizonyságot tesz, Nicolae Iorga, A. D. Xenopol, Vlad Georgescu, C. I. Giurescu, Andrei Oțetea csak néhány név ennek illusztrálására. Az eljövendő kiadások esetére a szerkesztők figyelmébe ajánlanám, hogy a kötethez készüljön függelék, ami tartalmazhatja a fanarióta uralkodók kronológiáját, szómagyarázatot – ez esetben csökkenteni lehetne a magyarázó lábjegyzetek számát is –, de legfőképpen bibliográfiát, hogy a könyv forrásanyaga első ránézésre is áttekinthető legyen. Ez azonban szerkesztési probléma, magának a kéziratnak szakmai értékét nem csökkenti.

A kötet maga négy különböző terjedelmű és struktúrájú fejezetből áll, amelyek önálló tanulmányoknak is beillenek. Az első ezek közül, a *Phanar*, *Fener*, *fanarióták*, *fanariotizmus* bevezető jelleggel

bír, és nyelvi, de még inkább történelmi adatokkal kerül ismertetésre, hogy kik voltak a fanarióták, a Fener negyedből származó görög kereskedők, és milyen szerepet tölthettek be az Oszmán Birodalmon belül. A szerző gondolatmenete értelmében a hagyományos földbirtokos bizánci elit elpusztult a törökökkel vívott harcokban, és ennek következményeképpen nyílt meg az út a kereskedőréteg érvényesüléséhez. A fanarióták ezt követően sajátos szerepet tölthettek be az oszmán adminisztrációban, mivel egyrészt nem lévén muszlimok, sohasem válhattak teljesen egyenjogúvá a török elittel, ugyanakkor keresztény tudásforrásként, tisztviselőként, pénzszerzőként kiemelt szerepet tölthettek be. Ennek illusztrálása idézi többek között Zallony egyik 1824-ben megjelent gúnyiratát is, melyből ez alkalommal egy rövid bekezdést emelünk ki: „a törökök nem becsülik le a fanarióták tanácsait és barátságát, mert tudják, mennyire hasznosak számukra. Ha törvényeik és büszkeségük megakadályozzák is, hogy a fanarióták segítségéért folyamodjanak, a politika megtanítja, miként éljenek vele. Jól tudják, hogy a legtöbb szolgálatot a fanarióták révén szerezték, és minthogy Mohamed törvénye kimondja, hogy minden muzulmán méltó bármiféle szolgálatra, egy fanarióta védelme egy török számára a remény forrása.”

A második fejezet, melynek címe *Macedorománok, arománok, cincárok a Balkánon és a leendő Romániában* a Balkán máskülönbiben meglehetősen bonyolult etnikai viszonyaira és ennek dinamikus metamorfózisaira nyújt rálátást. Ennek az olvasása a témában

kissé jártas olvasótól is meglehetősen nagy odafigyelést igényel, mivel rendkívül színes, mozaikszerű népeességföldrajzi, geokulturális és történelmi realitások állnak a papírra vetett gondolatok és jelenségek mögött, és ezek megértése segíthet igazán a balkáni törésvonalak és konfliktusok megértésében is. A harmadik, legterjedelmesebb fejezet Alexandru Ipsilanti, a legjelentősebb fanarióta életútjáról szól, kezdve felemelkedésétől, reformjain át, egészen tragikus bukásáig. A negyedik fejezet pedig Ipsilanti egyik közeli munkatársa, Manassis Eliadés életét mutatja be, aki patrónusa bukását követően osztrák területre és védelem alá menekül. Ezt a fejezetet rövid családfakutató zárja, mely segítséget nyújthat a Manasszi és Manasszes családnevek erdélyi és bánági elterjedésének megértéséhez is.

A felsorolt témák tükrében kiderül, hogy komplex és tematikájában sokszor szerteágazó munkáról van szó. Egyes témák – ilyen például a fanarióta fejedelmek beiktatási ceremóniája vagy éppenséggel a fanarióta gazdaság- és monetáris politika – a jövőre nézve akár továbbfejlesztett tanulmányokat is megérdemelnének. Ez viszont már a jövő kihívásának számít. Lehet, hogy Kálmán Béla fogja ezeket a tanulmányokat megírni, de az is elképzelhető, hogy más, az elsődleges forrásokat és a már kitaposott örvényt egyaránt használó kutató teszi ezt meg. Addig is Borsi-Kálmán Béla e könyve elgondolkodtató munka marad, ami megérdemli a figyelmet, mivel a benne megfogalmazott gondolatok komoly tanulságértékűek.

Lakatos Artur